

Пісня арфіста — багатозначний термін.

1) Збірна назва (часом вжита у множині — пісні арфіста), прийнята в науці стосовно низки давньоєгипетських лірично-філософських текстів (близько 15), дотичних до поховального церемоніалу, які виникли й набули популярності в добу Середнього царства (бл. 2040–1783 до н. е.). Копії чи версії таких текстів продовжували побутувати на початках Нового царства (бл. 1550–1069 до н. е.);

Відомо кілька варіантів пісні, що належать до різних погребальних контекстів (стіни гробниць, стели, *papirus*) і різняться залежно від періоду та місця поховання, проте всі вони пов'язані загальним світосприйняттям та ідейним спрямуванням.

Наукові дослідження ґрунтуються на порівняльному аналізі текстів, що допомагає прослідкувати *еволюцію* поглядів на потойбічне життя у *Стародавньому Єгипті*. Ранні тексти зосереджені на сприйнятті посмертного *буття* як іншої *реальності*, оспівують небіжчика та гробницю або ж наголошують на тому, що вона не повинна бути місцем печалі, втішають родичів спочилого (ритуальні причитання відбивали традиційний погляд на *смерть* як на новий початок). Пізніші — звернені до земного буття, закликають до прижиттєвих насолод і містять певний раціональний *скептицизм* щодо потойбічного існування. Тексти не мають єдиного *сюжету* і є збіркою окремих ліричних фрагментів, об'єднаних роздумами про сенс життя і смерті, призначення людини.

Зазвичай містять зображення арфістів (часто сліпих), а тому припускають, що їх співали або декламували під супровід *арфи*, звідки і походить назва. Такі зображення нерідко трапляються серед розписів на стінах гробниць єгипетських вельмож.

Виникнення пісень більшість єгиптологів розглядають радше як додаткову, а не обов'язкову частину *ритуалу*, що дозволяло вільніше вираження почуттів. Найбільшою свободою думки і повнотою тексту вирізняється «Пісня арфіста» доби Нового царства (т. з. папірус Гарріса 500 з *Британського музею*), в якій автор висловлює сумніви щодо реальності потойбічного життя та закликає до насолоди життям земним. Єгиптологи пов'язують такі *рефлексії* із зачатками

філософського мислення. Останні відчитують і в іншому тексті цього періоду — «Розмові Зневіреного зі своїм ба», де смерть десакралізовано й наведено такі ж аргументи на користь земного буття, що і в «Пісні арфіста».

Хоча пісні арфіста зазвичай інтерпретують як відбиття тогочасної епохи, проте конфлікт між панівними релігійними віруваннями і *скептицизмом* щодо них постає в історії універсальним, загальнолюдським і характерний для кожної культури.

2) «Пісня арфіста», «Пісня Арфіста» — назва папірусного тексту доби Нового царства, який вважають класичним взірцем давньоєгипетських лірично-філософських творів, пов'язаних із поховальними традиціями.

Є найвідомішою з-поміж інших пісень завдяки високим художнім якостям тексту та його релігійному *вільнодумству*. Вважають, що твір належить до т. з. бенкетних пісень, його виконували переважно на поховальних учтах для вшанування небіжчиків. Лейтмотив *поєми* — рефлексії про життя і смерть, а також заклик до насолоди земним життям попри його швидкоплинність. Текст, за припущенням, створено ще в період Середнього царства, але згодом його багаторазово переписували й доповнювали, відтак приписати його одному авторові неможливо.

«Пісня Арфіста» збереглася у двох текстуально ідентичних варіантах:

1) у гробниці царського чиновника Паатонемхеба в *некрополі* Саккари (ймовірно, часів *Аменготепи IV*, або Ехнатона, бл. сер. 14 ст. до н. е.), який, своєю чергою, відомий у двох версіях: перша знаходиться в Лейденському музеї (Нідерланди), друга — в гробниці Неферготепи (м. Теби, тепер Луксор);

2) на т. з. папірусі Гарріса 500 — пізніша й повніша версія, яку відносять до часів правління фараонів 19-ї династії Сеті I (1290-ті — 1279 до н. е., син *Рамзеса I*) або *Рамзеса II Великого*.

Текст написаний ієратичним письмом середньоєгипетської мови. Відсилає як до першоджерела до напису на гробниці царя Ініотефа (тронне ім'я кількох *фараонів*: 11, 13 і 17-ї династій), на що вказують перші слова поеми. Про якого саме з фараонів йдеться, визначити складно: за одним із припущень — до

Ініотефа I (Антефа) 11-ї династії (бл. 2134–1991 до н. е.), за ін. версією — до Ініотефа VII та є копією тексту часів Другого перехідного періоду (бл. 1715–1554 до н. е.). Текст набув поширення у часи 18-ї династії (1550–1292 до н. е.), тому низка науковців вважають, що тоді ж він був і написаний: відсилання до Ініотефа, тобто «сивої давнини», надавало текстам більшого авторитету й сакрального значення. З цією ж метою в творі згадані давній будівничий, лікар і письменник *Імхотеп* і мудрець Джедефхор (іноді — Хардедеф, 27 ст. до н. е.). Поема є *монологом* Арфіста і починається зі хвалебного вступу про Ініотефа. Центральна тема — швидкоплинність життя та ілюзорність потойбічного існування. Навіть боги безсилі перед лицем смерті, а голосіння та поховальні церемонії — байдужі спочилому. Ніхто й ніколи не повертався із загробного світу, щоб розповісти про нього, а тому немає сенсу ошукувати себе марними сподіваннями на потойбічне щасливе життя. Про Імхотепа і Джедефхора пам'ятають лише тому, що вони уславили себе мудрими висловами, які знають усі. Сумнівна перспектива щастя після смерті знецінює реальне життя — єдине, де людина може знайти втіху й радість.

Такий *світогляд* характеризують як антропоцентричний і до певної міри матеріалістичний, навіть антитеїстичний (богів потрактовано як істот, байдужих до людської долі). Його формування пов'язують із глибокою суспільною *кризою*, яка охопила давньоєгипетське суспільство в епоху Середнього царства.

Значення й рецепція у світовій літературі

«Пісня Арфіста» є початком філософської ліричної традиції в літературі, де головні сенсожиттєві проблеми порушено не так у фокусі неминучої смерті людини, як того, заради чого вона жила і що залишить по собі. Презентує релігійно-філософський *світогляд*, скептичний або опозиційний щодо панівної ідеології (культу царя-бога, *безсмертя* субстанцій *ка й ба*, культу *Осіріса*, учення про потойбічний світ).

Проводять паралелі між роздумами Арфіста та окремими фрагментами месопотамського «Епосу про Гільгамеша», давньоєврейської Книги Екклезіаста,

які теж підкреслюють тлінність буття і вартісність радіти життю. Подібні інтонації пронизують і Книгу Йова — найдавніший з текстів *ТаНаХу*. Провідчуття *абсурду* смерті, яка знівельовує життя, змарновує його сенс, несе в собі зародок майбутнього екзистенційного прозріння, яке пізніше буде втілено в концепціях долі-смерті *Гомера*, Танатоса *Платона*, колеса *сансари Будди* та ін.

«Пісню Арфіста» перекладено різними мовами. Художній переклад українською мовою здійснив М. Луцюк.

Додатково

*В єгиптології немає чіткого розмежування пісенно-поетичних жанрів. Прийнято вважати піснями ті тексти, на яких зображений музичний інструмент. Якщо тексти тісно пов'язані з храмовим культом, то їх зазвичай кваліфікують як *гімни*; тексти, ілюстровані сценами праці, як трудові пісні тощо.

*Єгипетська поетична традиція, яка піддала сумніву віковічні релігійні *догми*, переносила акцент на безсмертя людського існування в Слові, намагалася оцінити земне життя як відтинок на шляху вічності. «Пісня арфіста» — не єретичний, а тим більше атеїстичний текст, інакше його навряд чи вкладали б до поховань давніх єгиптян. Текст намагається збалансувати значення двох світів — земного і потойбічного — у житті людини. Антропоцентризм проступає в ідеях, що формальні процедури єгиптянина у його підготовці до свого переходу в *потойбіччя* не повинні затуляти й витіснити справжнього призначення людини — радості життя і творчості. Демонстративна *аскеза* навряд є тим, чого боги очікують від людини. Врешті, якщо людина після смерті житиме на полях Іалу в радості й насолоді, то звідки вона знатиме, що таке радість і насолода, якщо не відчула цього у житті земному, хоча б у певні його миті.

*«Пісня Арфіста» була надзвичайно популярною серед *аристократії*, її виконували під час бенкетів у багатих господах. *Геродот* у Книзі II своїх «Історій» (грец. «*Ιστορίαι*») писав: «У заможних єгиптян під час їхніх зустрічей, коли вони закінчують обідати, хтось приносить дерев'яне зображення померлого у вирізьбленій та розмальованій труні, таке, що воно зовсім схоже на покійника, завбільшки приблизно в один чи два лікті, і він показує це зображення кожному з співтрапезників і каже: “Дивись на нього, а потім пий і розважайся, бо таким ти будеш, коли помреш”. Отак вони роблять на своїх учтах» (розд. 78).

Цитата

Слухав я проповіді Імхотепа
Й мудрості повні слова Джедефхора,
Ті, що шановані людом донині.
Де ж їх гробниці, що сталося з ними?
Стіни попадали, щезли назавжди,
І не лишилося жодного сліду.
Нібито і не було їх ніколи.
Ще ж бо ніхто відтіля не вертався
Щоб розказати, що сталося з ними,

Щоб сповістити, чого їм потрібно.
Наші серця вже ніхто не потішить,
Поки самі не дістанемось місця
Де вони в вічності перебувають.
Ну а допоки потіш своє серце,
Серце твоє хай не згадує смерті.
Про лаштування до слави забуде.
Йди за бажаннями власного серця,
Слухай його аж допоки живеш ти.
Ти намасти свою голову мирром,
Ти у тонкі одягнися полотна.
Вилий на себе пахучу олію,
Що для богів приготована в жертву.
Статок примножуй. Забудь про сум'яття.
Не дозволяй, щоб знесилилось серце.
Йди за бажаннями, справи влаштовуй,
Слідуй сміливо за покликом серця.
Прийде й до тебе день смутку й ридання.
Стомлене серце ридань не почує.
Плач не вернув до життя ще нікого.
Радуйся дню і святкуй, веселися,
І не знущайся із себе дочасно.
Скарб свій ніхто ще не взяв із собою.
Й не повернувся ніхто ще на землю.

- Пісня Арфіста. Пер. з давньоєгип. М. Луцюка. Цит за: Луцюк М. Давньоєгипетська «Пісня арфіста»: художній переклад українською і коментування // Літературний процес: Методологія. Імена. Тенденції. 2018. № 12. С. 108.

Джерела

*Song of the Harper // The Literature of Ancient Egypt. An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry. New Haven; London : Yale University Press, 2003. P. 332–333/

*Луцюк М. Давньоєгипетська «Пісня арфіста»: художній переклад українською і коментування // Літературний процес: Методологія. Імена. Тенденції. 2018. № 12. С. 106–111. URL: доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2018_12_21.

Література

Lichtheim M. Ancient Egyptian Literature : in 2 vol. Berkeley : University of California Press, 1975–1976.

Allen J.P. Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs. Cambridge University Press, 2000. 510 p.

Assmann J. Tod und Jenseits im Alten Ägypten. München : Beck, 2003. 624 p.

Lichtheim M. Song from the Tomb of King Intef // The Context of Scripture : in 3 vol. / Ed. W. W. Hallo. Leiden; Boston : Brill, 2003. Vol. I. Canonical Compositions from the Biblical World P. 48–49.